

ԲԱԶՄԱՎԷՊ

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ

ՀԱՆԴԷՍ

ԾԿԷ ՏԱՐԻ

2009

ՌԵՄԸ - ՌԵՄԹ

ՎԵՆԵՏԻԿ - Ս. ՂԱԶԱՐ

BAZMAVEP

REVUE D'ÉTUDES ARMÉNIENNES

FONDÉE EN 1843

Vol. CLXVII

2009

SAINT-LAZARE

VENISE

ՍԱՐԵԱՆԸ ՎԵՆԵՏԻԿՈՒՄ. 1924 Թ.

1924 թ. Վենետիկի ԺԴ միջազգային ցուցահանդեսը կամ, ինչպես ընդունուած է ասել, Վենետիկեան Բիենալէն նշանակալի եւ աննախադէպ իրադարձութիւն էր Ռուսաստանի եւ մանաւանդ Հայաստանի համար, որի արուեստը առաջին անգամ պէտք է ցուցադրուէր Եւրոպայում:

Սկսած 1895 թ., երբ Վենետիկի ամենագեղատեսիլ վայրերից մէկի՝ Ջարդինի Պուբլիչիի տարածքում խոյացաւ առաջին ցուցահանդէսային պալատը, Վենետիկեան բիենալէները ձեռք բերեցին կայուն եւ համաեւրոպական ճանաչում թէ՛ աշխարհի տարբեր երկրների արուեստի գործերի ընդգրկմամբ, թէ՛ այցելուների քանակով: Երկու տարին մէկ կազմակերպուող այս ցուցահանդէսները լայնօրէն լուսաբանուած էին մամուլում, հրատարակուած էին նրանց նուիրուած գեղարուեստական ամսագրերի յատուկ համարներ եւ մենագրութիւններ: Տարէցտարի աճում էր գնողունակ այցելուների հետաքրքրութիւնը այդ յիրաւի միջազգային դարձած «արուեստի սոնավաճառի» հանդէպ: Տարիների ընթացքում Ջարդինի Պուբլիչիի տարածքում իրենց մշտական տաղաւարներն են կառուցուած Ֆրանսիան, Անգլիան, Հոլանդիան, Իսպանիան, Գերմանիան, Բելգիան, Հունգարիան եւ Ռուսաստանը:

Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին բիենալէների գործունէութիւնն ընդհատուեց մինչեւ 1920 թ.: Այդ տարի ռուսական տաղաւարը յատկացուեց ռուս տարագիր նկարիչներին եւ միայն 1924 թ. Իտալիայի կողմից Սովետական Միութեան պաշտօնական ճանաչումից յետոյ, հնարաւոր դարձաւ Ռուսաստանի մասնակցութիւնը Բիենալէին: Տասը տարուայ ընդմիջումից յետոյ Եւրոպայում պէտք է ներկայացուէր նոր յեղափոխական Ռուսաստանի արուեստը, ինչն, ի հարկէ, մեծ պատասխանատուութիւն էր պահանջում ցուցահանդէսի ռուսական բաժնի կազմակերպիչներից:

Ի դէպ, 1924 թ. Բիենալէի կազմկոմիտէում ընդգրկուած էին ժամանակի ռուս ճանաչուած արուեստաբանները՝ Բ. Ն. Տէրնովեցը, Յ. Ա. Տուզենհոլը, Ա. Մ. Էֆրոսը, Վ. Ռ. Վիպպերը, Գեղարուեստի ակադեմիայի պրեզիդենտ Պ. Ս. Կոզանի գլխաւորութեամբ, իսկ գեղարուեստական խորհրդի նախագահն էր Լուստոլկոմ Ա. Վ. Լունաչարսկին: Ինչպէս գրում է Տէրնովեցը 1924 թ. հրատարակած «արուեստի XIV Միջազգային ցուցահանդէսը Վենետիկում» յօդուածում. «Մենք պէտք է ձգտէինք առաջին հերթին հաւաստել մեզ մօտ քարճորակ արուեստի գոյութեան փաստը»ի [...] եւ այն, որ «չնայած սովի եւ պատերազմական տարիների ծանրացուցիչ հետեւանմների, արուեստը Ռուսաստանում շարունակում էր ապրել, զարգանալ եւ առաջ բերել երիտասարդ նոր տաղանդներ»¹:

ԺԴ. միջազգային Բիենալէում Սովետական Միութեան արուեստը ներկայացնում էին միայն երկու հանրապետութիւն՝ Ռուսաստանն ու Հայաստանը:

Հայաստանի Լուստոլկոմին՝ Ասքանազ Մուսեանին ուղղուած իր նամակում (1924 թ., յունիսի 23, Վենետիկ)² Սարեանը գրել է. «Մենք Մոսկուայից ոչ մի հրաւեր չէինք ստացել, իսկ հրաւերն եկել էր Անդրկովկասեան ներկայացուցչից Իտալիայում»: Այդ ներկայացուցչից Պօղոս Մակինցեանն էր՝ Սարեանի վաղեմի ընկերը եւ նրա արուեստի երկրպագուն: Լուր առնելով Վենետիկում կազմակերպուելիք միջազգային ցուցահանդէսի մասին, Հայաստանի մասնակցութեան հարցը քննարկութեան է դրուած Կերպարուեստի աշխատողների ընկերութեան ժողովում եւ դրական լուծում ստանում: Մ. Սարեանին լիազօրում են ներկայացնել Հայաստանը ցուցահանդէսի մոսկովեան կազմկոմիտէի հետ բանակցութիւններում:

1924 թ. ապրիլի 16-ին Սարեանը մեկնում է Մոսկուա՝ կազմակերպչական հարցերը լուծելու նպատակով, Մուսեանին ուղղուած մայիսի 5-ի նամակում նա տալիս է հետեւեալ տեղեկութիւնը. «Մինչեւ հիմա մեր գործերը լաւ են գնում: Մեր 25 նկարներից, որ ներկայացրինք, 20-ը գնում են Վենետիկ.

¹ Б. Н. Терновец. Письма. Дневники. Статьи, М. 1977, էջ 158-159: Այստեղ եւ հետագայում մէջ է բերուած թարգմանաբար:
² Ասքանազ Մուսեանին ուղղուած Սարեանի նամակները պահպանուած են ՀՀ Հասարակական եւ քաղաքական փաստաթղթերի կենտրոնական պետական արխիւում (Փօնդ 4010, ցուցակ 1, գործ 64, թթ. 1-8):

Մ. Սարեան 12, Եղ. Թադևուսեան 1, Վ. Սուրենեանց 2, Փ. Թերլեմեզեան 1, Ս. Առաքելեան 2, Տարագրոս 2: Զընդունուած նրկարները հետեւեալներն են. Սուրենեանց 2, Թադևուսեան 1, Առաքելեան 1, Շարքարչեան 1: Իմ նկարները մասնաւորապէս մեծ յաջողութիւն ունեն [...]:

Այսպիսով, հայ նկարիչների մասնակցութիւնը Վենետիկեան Միջազգային ԺԴ. Բիենալէին ապահովուած էր: 1924 թ. յունիսի 1-ին Սարեանը՝ նկարիչ Պետտր Կոնչալովսկու, արուեստաբաններ Տէրնովեցի, Շապոշնիկովի, Տուգենհոլտի եւ ցուցահանդէսի միւս կազմակերպիչների հետ արդէն Վենետիկում էր: Այնտեղից նա գրում է Մուսեանին. «Խորհրդային ուրիշ հանրապետութիւնների բացակայ լինելը որոշ չափով դժուարացրեց մեր գործը, բայց ես կուում էի, եւ վերջ ի վերջոյ յաջողուեց մեզ ստանալ մի պատ, որի վրայ մեր բոլոր նկարները կախ տուեցի եւ կատալոգի մէջ էլ յիշուեց մեր առանձին հանրապետութեան նկարիչներ լինելը: [...] Մեր մասնակցութիւնը Վենետիկում աւելի, քան մենք կարծում ենք, ունի նշանակութիւն: Հայ գաղութները ակներեւ տեսան, որ կայ Հայաստան, կայ կուլտուրա [...]:

Մինչեւ 1924 թուականի Վենետիկեան միջազգային ցուցահանդէսը, Սարեանն իր գործերով արդէն մասնակցել էր մի քանի միջազգային ցուցահանդէսների՝ 1909 թ. Հռոմում, 1912-ին՝ Լոնդոնում, 1914 թ.-ին Շուէդիայի Մալմո քաղաքում եւ այդ ցուցահանդէսներին նա ներկայանում էր որպէս Ի. դարի ռուսական նորարարական արուեստի հիմնական դէմքերից մէկը:

Վենետիկեան Բիենալէն Սարեանին հնարաւորութիւն տուեց հանդէս գալ որպէս հայ արուեստի գործիչ, ներկայացնել բազմադարեան հարուստ մշակոյթ ունեցող նոր Հայաստանի կերպարուեստը: Եւ Սարեանի ջանքերով էր, որ Բիենալէում պիտի ներկայացուէր նաեւ ժամանակակից հայկական կերպարուեստը, այնպէս որ Խորհրդային Միութեան հէնց առաջին տարիներից Սարեանը մեծ ներդրում ունեցաւ Հայաստանի գեղարուեստական կեանքի վերածնման, նոր մշակութային օջախների ստեղծման եւ հայ արուեստի պրոպոգանդման բնագաւառում: Գալով հայրենիք՝ նա իր շուրջը հաւաքեց հայ մշակոյթի փայլուն գործիչների մի ամբողջ համաստեղութիւն:

Հետեւելով Սարեան մշակութային գործչի անցած ուղին՝ հասկանում ես, որ Մուսեանին ուղղուած նրա խօսքերը խորապէս ապրուած են եւ անկեղծ:

«Ես այսօր ինձ երջանիկ եմ գգում, որ իմ տարիների աշխատանքը չկորսու եւ Հայաստանը իւր դէմքով է դուրս գալիս հաւասար ուժեղների հետ: Կուլտուրա ստեղծելու համար պէտք է ոտների տակ ունենալ հող, ոչ թէ անսահման տարածութիւն: Գուցէ տարօրինակ թուայ քեզ այս պաթոսը, բայց Հայաստանում անկեղծօրէն ստեղծագործող ուրիշ կերպչի կարող մտածել» (1924, յունիսի 23, Վենետիկ):

Մօտենում էր ԺԴ. միջազգային Բիենալէի բացման օրը: Տէրնովեցը իր նամակներից մէկում գրում է. «Ռուսական տաղաւարը [...] քաղկացած է երեք դահլիճներից, դուք քարձրանում էք բացօթեայ աստիճաններով եւ մտնում ապակեպատ միջանցքը [...]: Միջանցքից ներս էք մտնում գրաֆիկայի սրահը: Մեծ դահլիճը տանող մուտքից ձեզ ողջունում են երրորդ դահլիճի գլխաւոր պատից կախուած Սարեանի նրկարների զուարթ գոյները: Դա միանգամից քարձացնում է ձեր տրամադրութիւնը եւ ամբողջ տաղաւարին հաղորդում տօնական շքեղ մթնոլորտ»³:

Խորհրդային տաղաւարի պաշտօնական բացումից առաջ՝ յունիսի 17-ին, կայացաւ արտասահմանեան լրագրողների համար կազմակերպուած յատուկ վերնիսաժ, ուր բացման խօսք ասաց ցուցահանդէսի խորհրդային բաժնի նախագահ, գեղարուեստական գիտութիւնների պետական Ակադեմիայի պրեզիդենտ՝ Պետտր Կոզանը: Բարձր գնահատական տալով տաղաւարում ներկայացուած արուեստի գործերին՝ նա առանձին գոհունակութիւն յայտնեց Ռուսաստանի եւ Իտալիայի միջեւ մշակութային կապերի վերահաստատման համար:

Սարեանի արխիւում պահպանուած է Հայաստանի ժողովուրդի քարտուղար Լուկաշինին ուղղուած Կոզանի հեռագրի պատճէնը, ուր մասնաւորապէս ասուած է. «Յունիսի 17-ին տեղի ունեցաւ Սովետական հանրապետութիւնների տաղաւարի վերնիսաժը: Ներկայ էին իտալական, եւրոպական թերթերի քազմաթիւ ներկայացուցիչներ: Հայկական քաժիւնը, եւ մանաւանդ Սարեանի նկարները, մեծ ուշադրութեան արժանացան»: Տէրնովեցի նամակներում նոյնպէս նշուած է Սարեանի նկարների առաջ քերած մեծ հետաքրքրութիւնը. «Բացի իտալական լրագրողներից կային նաեւ մի քանի ամերիկուհիներ, որոնք ուղղակի ցնցուած էին Սարեանով եւ սուպրեմատիստներով: Նը-

³ Բ. Տէրնովեցի նոյն գրքի՝ էջ 151:

րանք Սարեանի վրայ թափեցին հարցերի մի տարափ, որոնց նա պատասխանում էր կամաւոր թարգմանիչների օգնութեամբ»⁴:

Երկու օր յետոյ՝ յունիսի 19-ին, Բիենալէում տեղի ունեցաւ ՍՍՀՍ տաղաւարի պաշտօնական բացումը, որն անցաւ մեծ շուքով: Ինչպէս մանրամասն նկարագրում է ժամանակի մամուլը, բացմանը ներկայ էին Վենետիկի պաշտօնեայ անձինք, գիտնականներ, նկարիչներ, անուանի կոլեկցիոներներ: Տաղաւարի դիմացի հարթակը լեփ-լեցուն էր շքեղ հազնուած կանանցով եւ պատուաւոր հիւրերով: Զարդինի Պուբլիչիի նաւակայանում պատուով դիմաւորեցին մոտորային նաւակով ժամանած Սովետական Միութեան դեսպան Կ. Կ. Իւրենելին՝ իր տիկնոջ հետ: Երբ դեսպանը ոտք դրեց դէպի ռուսական տաղաւար տանող աստիճանները, չէնքի գլխին ծածանուեց կարմիր դրօշը: Տաղաւարի բացման արարողութիւնը նկարահանուել է:

Այդ օրը մեծ ուրախութիւն պարգեւեց շուրջ չորս տարի Վենետիկում ապրող եւ հայրենիքն անչափ կարօտած Աւետիք Իսահակեանին, որը մինչ տաղաւարի բացումը բազմիցս այցելել էր այն եւ հիմա յուզուած սպասում էր, թէ ինչպէս կ'ընկալուի Հայաստանի, մանաւանդ Մ. Սարեանի արուեստը հարիւրաւոր օտար այցելուների կողմից:

«Ես պաւիլիոնում կանգնել էի Մ. Սարեանի նկարների մօտ, - գրում է Ա. Իսահակեանը իր ակնարկում, - ուզում էի լսել այցելողների կարծիքները, նրանց տպաւորութիւնների արտայայտութիւնները: Ես խօսում էի ինքս ինձ հետ. - «Սարեանը Հայաստանի պեյզաժների, բնութեան վառ երանգների երգիչն է, արդեօք ի՞նչ են զգալու օտարները»: Ես յուզուած էի եւ անվերջ կրկնում էի մտքիս մէջ՝ Հայաստանի երգիչն է, Հայաստանի երգիչն է: Ահա մօտենում է երկու տիկիւնների հետ Վենետիկում բնակուող գերմանացի անուանի նկարիչ Զիմելը: Կանգնեց Սարեանի նկարների առջեւ. «Ա՛յ սա հետաքրքիր է, հետաքրքիր գործեր են, թարմ է, նոր գեղեցկութիւն է ինձ համար, ուրոյն կոյորիտ ունի, տեսնես ի՞նչ երկրից է...»: Ես մղուեցի դէպի նա: «Արմենիա», - ասացի ես ներքին հպարտութեամբ: «Զե՞ր գործերն են», - հարցրեց տիկիւններից մէկը: «Ո՛չ, իմ ընկերոջն է՝ Մարտիրոս Սարեան», - պատասխա-

⁴ Նոյն տեղում, էջ 154:

նեցի ես: Նկարիչ Զիմելը մի անգամ էլ նայեց նկարներին եւ դարձաւ ինձ, ժպտալով. - «Ես սիրեցի ձեր Արմենիան»⁵:

Այսպիսի խանդավառութեամբ էին ընկալուում վենետիկեան ցուցահանդէսին ներկայացուած Սարեանի բնապատկերները, թէ հայերի, թէ օտարերկրացիների կողմից: Նրա «Հայաստանը», «Գունագեղ բնանկարը» - Հայաստանի բնաշխարհի սինթեզն են, խտացումը, համայնապատկերը, ժամանակակից արուեստի միջոցներով արտայայտուած հայոց երկրի ամբողջական, վառ եւ զուտ ազգային կերպարը: 20-ական թուականներին սարեանական բնապատկերներում սկսում են իշխել էպիկական մօտիւնները եւ մոնումենտալ ձեւերը: Գոյնի միջոցով է Սարեանը կառուցում իր բնապատկերների տարածքային պլանները, ծաւալները, օդային պերսպեկտիւան: Պատկերելով ուէալ տեսանելի օբյեկտներ՝ Սարեանը միաժամանակ ձգտում է դրանց քնարական ընդհանրացմանը:

«Հայաստան» նկարը, որը Պետթատրոնի յայտնի վարազոյրի տարբերակներից մէկն է, խտացումն ու համադրութիւնն է հայոց բնաշխարհի: Հեռուում երեւում է Մասիսը, յետոյ՝ Արագածը, Արայի լեռը, կտաւի երկու կողմից բազալտէ սիւնաձեւ ժայռերը իրենց մէջ են պարփակում վառ գոյներով յագեցած դաշտերն ու հովիտները, արտերն ու անտառները, քարափներից մէկի վրայ խոյանում է մի հին եկեղեցի, իսկ գիւղական տան հարթ կտուրին շուրջպարի են բռնուել հայ աղջիկները: Եւ այս ամէնի վրայ իշխում է ներդաշնակութիւնն ու անդորրը: Մ. Սարեանի «Հայաստան» բնանկարը դարձաւ մեր երկրի իւրօրինակ խորհրդանիշ-պատկերը:

Համեմատելով Հայաստանի ու Իտալիայի լեռները՝ Սարեանը գրում է. «Իտալիայի լեռները շատ քարձր չեն եւ ծածկուած են այգիներով, արտերով, կանաչով: Այստեղ բնութիւնը այնպիսի խելացնորութիւն չի արել, ինչպէս մեզ մօտ՝ կովկասում, որտեղ ջարդել, իրարից բաժանել եւ ձեռն գծից վեր է շարտել հսկայական լեռնակայտերը, ստեղծել փրփրալից գետեր ու ջրվեժներ, գլխապտոյտ խորխորատներ, կիրճեր ու հովիտներ»⁶:

⁵ Ա.ԻՆՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ, Արուեստի մասին, է. 1977, էջ 117:
⁶ ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՍԱՐԵԱՆ, Գրառումներ իր կեանքից, է. 1966, էջ 173:

Յուցահանդէսում ներկայացուած միւս կտաւը՝ «Լեռնային բնանկարն» է. հայոց բնաշխարհի լեռնային, լայն-կանաչ, մուգ կանաչ զանգուածներ հորիզոնի գծից իջնում են դէպի գոյնըզգոյն հանդերն ու դաշտերը, որտեղ հայ գիւղացին զբաղուած է իր առօրեայ գործով՝ եզներն ու գոմէշները լծած հերկում է հողը:

«Լեռնային բնանկարին» յաջորդում է «Երեւան» կտաւը, աշնանային վառ գոյներով, օդը յազեցած է արեւի լոյսով, կըտաւի խորքից կարծես ջերմութիւն է ճառագում, ոսկեզօծ ծառերը ներդաշնակում են հին Երեւանին այնքան բնորոշ հարթ տանիքներով տներին: Նկարի վերին մասի երկու անկիւններում երկնքի կապոյտի մէջ են մխրճուած նարնջին տուող տուֆակերտ մի նոր շինութիւն եւ մի հին եկեղեցու սլացիկ զմբէթ: Կտաւի առաջին պլանում՝ ջրով լի կժերի ծանրութեան տակ կքուած երկու կին, այծիկի ուղեկցութեամբ, քայլում են Երեւանի հին փողոցով:

Կանգ առնենք Բիենայէում ցուցադրուած Սարեանի երեք դիմանկարներից մէկի՝ նրա պորտրետային ժանրի գլուխգործոց «Եղիշէ Չարենցի դիմանկարի» վրայ:

Չարենցը պատկերուած է մուգ կապոյտ աստղազարդ պատառի Փօնի վրայ: Նրա դէմքի բնորոշ դիմագծերը՝ մեծ քիթը, ցցուած այտերը, բերանի անհանգիստ գծագիրը, լուսաւորուած են ներքին կրակով, որը ճառագում է բանաստեղծի իմաստուն, սեւեռուն աչքերից: Բանաստեղծի անհանգիստ պոռթկուն խառնուածքը կարծես հաւասարակշռուած է յաւերժութիւնը խորհրդանշող եզրիպտական դիմակի հանդարտ հայեացքով, ինչը աւելի է ընդգծում Չարենցի անսանձ տեմպերամենտը եւ մտքի մըշտական աշխատանքը:

Աւետիք Իսահակեանը յիշուած առաջիններից մէկն էր, որ մանրամասնօրէն վերլուծելով Սարեանի ստեղծագործութիւնները իր «Հայաստանի նկարիչները Վեներտիկեան միջազգային պատկերահանդէսում» եւ «Սարեանը ամբողջ աշխարհիցն է» յօդուածներում տուեց խորը եւ արժէքաւոր գնահատական նրա արուեստին: Նա գրում է. «Երբ նայում էք նրա նկարներին, մի անհուն սիրով ու կարօտով է լցում ձեր հոգին դէպի հայ աշխարհը՝ «արեւի տակ պարգուած հեփիաթ», մի խորին քնարերգութիւն, իր չքնաղ լեռներով ու գետերով, արտերով ու եղնիկներով, պաշտելի հայ գիւղացիով եւ նուիրական գութանով: Եւ մտածում էք. ինչքան է սիրում հեղինակը այս եր-

կիրն ու նրա հերկողին, ինչքան շատ, որ նոյն բուխ զգացումով վարակում է ձեզ: Եւ երբ մօտենում էք նրան, ծանօթանում էք նրա զգացումների ու մտքերի հետ, դուրս տեսնում էք, որ իրաւ, այդ նկարները նրա հոգուց են դուրս բխել, այդ նկարների նախատիպերը, Հայաստանը, գուրգուրուած, սիրուած են՝ նրա հոգում այնքան կաթոզին, այնքան գեղեցիկ:

Նկարիչ Սարեանը արուեստով ու կեանքով նուիրուած է Հայաստանի վերածննդին ու վերաշինմանը, դարերի աղէտների մէջ փշրուած մեր ժողովրդի ազգայնացմանն ու հայացմանը՝:

Հարկ է ասել նաեւ այն, որ Սարեանի գրոյցները Իսահակեանի հետ, նրա պատմածները Հայաստանի առօրեայ մասին նպաստեցին, որ Իսահակեանը հայրենիք վերադառնալու որոշում կայացնի: Այդ մասին է վկայում Մուսեանին գրուած Սարեանի նամակի հետեւեալ հատուածը. «Այստեղ, Վեներտիկում, ապրում է Աւետիք Իսահակեանը: Շատ ուրախացաւ իմ գալուս, որ վերջապէս կենդանի մարդ է գալիս, եւ, լսելով իմ անկեղծ գովասանքները մեր երկրի շինարարների հասցէին, աւելի լըցուեց ցանկութեամբ վերադառնալու Հայաստան եւ մասնակից լինելու մեր երկրի վերածնութեան գործին:

Դու երեւի ծանօթ ես հետը անձամբ, գուցէ կարելի է մի կերպ յաջողացնել նրա գալը» (1924 թ., յունիս-յուլիս, Վենետիկ):

Բացի արդէն նշուած գործերից՝ «Հայաստան», «Լեռնային բնանկար», «Դունագեղ բնանկար», «Երեւան», «Եղիշէ Չարենցի դիմանկարը», «Սարեանը Վեներտիկում ցուցադրել էր «Արեւային բնանկարը», «Միջօրէի լուսութիւնը», «Նատիւրմորտ», «Աշոտ Յովհաննիսեանի» եւ «Դերասանուհի Խումաշեանի» դիմանկարները եւ երկու գրաֆիկական աշխատանք:

Յուցահանդէսի հայկական բաժնում ներկայացուած էին նաեւ Ե. Թադեւոսեանի «Արագածն է իր լանջերով» նկարը, Փ. Թերլեմէզեանի «Վարազայ լեռն ու Վանայ լիճը», Վ. Սուրէնեանցի նկարները հայ գաղթականների մասին, Տարագրոսի զարդ-ջրանկարը՝ արեւելեան գորգի ճոխ երանգներով, Ս. Առաքելեանի երկու բնանկար:

Բիենայէի ռուսական եւ հայկական կերպարուեստը ներկայացնող բաժինները մեծ հետաքրքրութիւն առաջացրեցին թէ՛ քըն-

7 Ա.Ի.ՆՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ, նոյն գրքի՝ էջ 113:

նադատների, եւ թէ այցելուների մօտ: Դրանք գրաւեցին առաջին տեղը վաճառուած նկարների թուով, որոնց մէջ էր նաեւ Զիռ-վաննի Դայալիլայի կողմից գնուած Սարեանի «Երեւան» (1924 թ., կտ. իւղ., 69x69) կտաւը:

Աւետիք Իսահակեանի որդու՝ Վիգէն Իսահակեանի «Հայրս» գիրք-յուշագրութիւնը շատ արժէքաւոր ու նոր տեղեկութիւններ է տալիս վենետիկեան Բիենալէի ցուցահանդէսի եւ Սարեանի՝ Վենետիկում անցկացրած օրերի վերաբերեալ: Յուշերը վերականգնանցնում են 1924 թ. յունիս-յուլիս ամիսների վենետիկեան կեանքը իր ողջ գունագեղութեամբ, եռուզեռով, անցուղարձով եւ այս ֆօնի վրայ նկարագրում են երկու հայ վարպետների հանդիպումները, որոնք հիմք պիտի դառնային մեծ ու անզուգական բարեկամութեան: Ինչպէս վկայում է Վիգէն Իսահակեանը, Իսահակեանն ու Սարեանը անբաժան էին իրարից. «Միասին այցելեցին Բիենալէ ցուցահանդէսը, որը Սարեանը ուզում էր տեսնել ամբողջութեամբ:

Միայն իտալական տաղաւարը բաղկացած էր 48 սրահներից, կային նաեւ ութ օտարազգի տաղաւարներ, որոնք բոլորն էլ պէտք էր անպայման դիտել: Ժամեր շարունակ Սարեանը հօրս հետ այցելում էր տարբեր տաղաւարներ, ցածր ձայնով, ինքն իրեն համար գնահատումներ անում, իսկ հայրս աւելի զգացմունքային, բարձրաձայն յայտնում էր իր սպաւորութիւնները: Երբ յոգնում էին, գնում էին սրճարան, մի քանի բոպէ հանգստանում եւ նորից, նոր ուժով շարունակում արշար... [...]

Սարեանը ուզում էր տեսնել ողջ Վենետիկը, ոչինչ բաց չթողնել: Հոչակաւոր պալատների այցելութիւնից յետոյ ուշադիր նայում, զննում էր նաեւ ամենասովորական վենետիկեան տները, ուր ապրում էր հասարակ ժողովուրդը, նրա գնահատող աչքը «ամենախղճուկ շինութեան մէջ անգամ մի արժէքաւոր մանրամասն էր նշմարում՝ մի պատուհան, մի արձանիկ, մի շքամուտք, մի ջրհոր: Մենք էլ նրա հետ, կարծես թէ վենետիկը երկրորդ անգամն էինք տեսնում»⁸:

Շատ հետաքրքիր հանդիպում է տեղի ունեցել Վենետիկից ոչ հեռու գտնուող Լիդոյ կղզում Սարեանի եւ Դեագիլեւի միջեւ, որի ականատեսն է եղել Վիգէն Իսահակեանը: Իսահակեանը

⁸ Վիգէն ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ, Հայրս, է. 2000, էջ 113, 115:

Սարեանին մի երկու օրով Լիդոյ էր հրաւիրել՝ Ազրիատիկի հիասքանչ լողափը վայելելու: Լողալուց յետոյ նրանք քայլելով հասան Լիդոյի ամենաչքեղ «Էլսիմոթ» հիւրանոցը եւ տէրասի կաֆեներից մէկում որոշեցին մի բաժակ սուրճի նստել:

«Կովկասեան արտաքին ունեցող մի մարդ մօտեցաւ մեր սեղանին, - գրում է Վիգէն Իսահակեանը, - եւ ջերմօրէն բարեւեց Սարեանին: Սերգեյ Դիագիլեւն էր, զարմացել էր տեսնելով Սարեանին Վենետիկում, որին ցանաչում էր դեռեւս Ռուսաստանից: [...] Այժմ նա Իտալիա հիւրախաղերի էր բերել իր հոչակաւոր «Ռուսական քալետ»-ը: Դիագիլեւը ագահօրէն հարց ու փորձ էր անում Սարեանին, հետաքրքրում Ռուսաստանում ապրող նկարիչների վիճակով, եւ յանկարծ՝ գրոյցի ընթացքում, նրա մօտ մի միտք ծագեց եւ նա ասաց Սարեանին, որ շատ է փափագում արեւելեան մօտիւններով մի վառ ու գունեղ ներկայացում պատրաստել՝ ասեմք թէ «Շահերեգադէն» [...] եւ առաջարկեց Սարեանին, որ նա էլ քեմական ձեւաւորումը կատարի բնականաբար բարձր վարձատրութիւն խոստանալով: Սակայն Սարեանը առանձնապէս չոգելորուեց այս գայթակղիչ, ամէն մի անուանի նկարչին պատիւ բերող առաջարկութեամբ: Անշուշտ նա չէր մոռանում իր խորհրդային քաղաքացի լինելու հանգամանքը»⁹:

Յաջորդ օրը Լիդոյից նաևով վերադառնալիս՝ Իսահակեանը եւ Սարեանը նորից են հանդիպում Դեագիլեւին, այս անգամ յայտնի ուս պարուհի, «ռուսական քալետի աստղ» Աննա Պաւլովայի ուղեկցութեամբ:

Աննա Պաւլովան ասաց, որ եկել են Վենետիկ մի քանի օրով հանգստանալու, այցելել է Բիենալէ եւ շատ է հաւանել Սարեանի կտաւները, որոնք բոլորից տարբերում են իրենց արուեստով, գոյներով եւ մանաւանդ գերծ են իրեն այնքան խորթ, պրոպագանդիստական տեղեկանքներից: Ասաց, որ պատրաստում է «Լեռների թագաւորի եօթ աղջիկները»՝ մի քալետ Ալեքսանդր Սպենդիարեանի երաժշտութեան հիման վրայ, եւ անսահման գոհ կը լինէր, եթէ Սարեանը համաձայնէր այդ ներկայացման համար կոստիւմների մի քանի էսֆիզ կատարել: Սարեանը, որը մի առանձնակի նրբին սիրալիրութիւն էր հանդէս բերում տիկին Պաւլովայի հանդէպ, ասաց. «Մեծ սիրով ձեռնամուխ կը լինէի ձեր մտայնացման իրագործմանը,

⁹ Նոյն տեղում, էջ 139-140:

ինչպես նաև շատ կը ցանկանայի նկարել Ձեր պորտրէն, բայց ցաւօք, ժամանակ չի մնացել, մի քանի օրից պէտք է մեկնեմ»¹⁰:

Վենետիկեան ցուցահանդէսը Սարեանի կեանքում բացառիկ դեր խաղաց: Նախ եւ առաջ այն հնարաւորութիւն ընձեռեց նրկարչին առաջին անգամ այցելել Եւրոպան, տեսնել Գերմանիայի եւ Իտալիայի թանգարանները, առնչուել Արեւմուտքի գեղարուեստական կեանքին: Սարեանը գրի առաւ այն ամէնը, ինչ տպաւորել ու յուզել էր իրեն, եւ վերադառնալուն պէս իր նօթերը տպագրեց «Նորք» հանդէսի 1925 թ. 5-6 միաւորուած համարում:

Անդրադառնալով իտալական հին ու նոր արուեստին, Սարեանը գրում է նաեւ իրեն՝ որպէս Հայաստանում հնութիւնների պահպանութեան գործի հիմնադրին, խորապէս յուզող ցաւոտ խընդիրների մասին: Նա մասնաւորապէս գրում է. «Թանգարանային եւ յուշարձանների պահպանման գործն Իտալիայում հիանալի կերպով կազմակերպուած է: Կայ յատուկ միմիստրութիւն, որ այդ յուշարձանների ուսումնասիրութեան, պահպանման, վերականգնման, հաւաքման եւ այլ գործերն է վարում, միաժամանակ ամէն տեսակի յարմարութիւններ ստեղծելով տուրիստների համար, որոնք հեղեղում են Իտալիան եւ այդ աղքատ երկրին հսկայական եկամուտ են տալիս:

Ինչքան լաւ կը լինէր, եթէ մեր երկրում, որն այնպէս հարուստ է զանազան դարաշրջաններին պատկանող հնութեանց յուշարձաններով, որոնք զանազան պատրուակներով, ի հարկէ գլխաւորապէս անկուլտուրականութեան ու սգիտութեան պատճառով, անխնայ կերպով ոչնչացւում են ամէնուրեք, գոնէ մի միլիոներորդական արուէր այն ամէնի, որ Իտալիան է անում»:

Սարեանի «Ճամփորդական տպաւորութիւնները» 20-ական թուականների հայ ընթերցողի համար հազուագիւտ հնարաւորութիւն էին ծանօթանալու արեւմտաեւրոպական եւ ուսական արուեստի առանձին անունների, ուղղութիւնների հետ, հազորդակցուելու արուեստի միջազգային ցուցահանդէսի մթնոլորտին, Սարեանի աչքերով տեսնելու Վենետիկը, Ֆլորենցիան, Իտալական վերածննդի վարպետների անմահ ստեղծագործութիւնները:

¹⁰ Նոյն տեղում, էջ 151:

Սարեանը հրաժեշտ է տալիս Իտալիային, ընդմիշտ սիրահարուած մնալով դասական արուեստի բնօրրան այդ երկրին: Նա խոստովանում է Լուսիկ Սարեանին գրուած իր նամակում: «Ամենահասարակ բանն ինչ-որ լինի, հիանալի է եւ անկրկնելի, ուղղակի ուրիշ բան է, Լուսիկին, կարծես թէ աստուածներն են այս բոլորը ստեղծողները, այլ ոչ թէ մարդիկ: Գերմանիան մարդկային է, իսկ Իտալիան աստուածային» (1924, յունիսի 8, Վենետիկ)¹¹:

Վենետիկը ցնցող տպաւորութիւն թողեց Սարեանի վրայ ու, թէեւ նկարիչը իր ստեղծագործութեան մէջ չանդրադարձաւ այդ հէքիաթային քաղաքին, բայց եւ այնպէս կերտեց նրա անմոռանալի կերպարը իր գրառումներում: Ահա թէ ինչպէս է Սարեանը թափանցել Վենետիկի էութեան մէջ. «Վենետիկը իրականացած հէքիաթ է: Ամէն ինչ աներեւակայելի չափերով ներդաշնակ, ռճաւոր եւ գեղեցիկ է Վենետիկում: Գօնդօլը, կարծես կենդանի թռչուն, գլուխը հպարտօրէն բարձրացրած սահում է ջրանցքներով, անցնում պալատների ու տների մօտից, որոնք ուղղակի ջրի յատակից են բարձրանում: [...] Ի դէպ, մոտորային մաւակներն ամենեւին չեն սագի Վենետիկին: Վենետիկը թանգարան է: Քաղաքակրթութեան բոլոր նորամուծութիւնները աններդաշնակութիւն կը մտցնեն նրա մէջ: Վենետիկը չպէտք է խախտի իր ոնը, այլապէս կը կորցնի իր ողջ հրապոյրը: Նրա ոնը միաժամանակ նրա կեանքի ուրիշն է: Վենետիկին չի սագի ջրային կեանքն ու արագ թափը: Նրա ուրիշն ծովածոցի ուրիշն է՝ միշտ անդորր եւ մակընթացութիւնն ու տեղատուութիւնն աննկատելի: [...] Վերացրէք գօնդօլները, տրադիցիոն ժողովրդական զրօսանք-տօները, Պիացցա Պիացեստայի ամէնօրեայ սիմֆոնիկ համերգները եւ այլն, եւ Վենետիկը կը դառնայ մի դատարկ տուփ»¹²:

Իտալիա կատարած ուղեւորութիւնը Սարեանին հնարաւորութիւն ընձեռեց ծանօթանալու ոչ միայն դասական արուեստի ստեղծագործութիւնների հետ, այլեւ ժամանակակից գեղանկարչութեան տարբեր հոսանքների, նոր անունների եւ ուղղութիւնների հետ, առնչուելու Եւրոպայի գեղարուեստական կեանքի անցուղարձին, հանդիպելու հին ու նոր բարեկամներին՝ Աւետիք

¹¹ Լուսիկ Սարեանին ուղղուած նամակները պահպանում են Մ. Սարեանի ընտանեկան արխիւում:

¹² Ս. Սարեանի նոյն գրքի՝ էջ 173-174:

Իսահակեան, էդգար Շահին, Սերգեյ Դիագիլեւին եւ, ինչը շատ կարեւոր էր, ներկայացնելու իր վերջին տարիների աշխատանքը նոր ձեւերի եւ միջոցների տանջալից որոնումների արգասիքը, Բիենալէի նման հեղինակաւոր միջազգային ցուցահանդէսին:

Սարեանը, հետեւելով իր ներքին ձայնին, համոզուած գընում էր առաջ, բայց նրան, որպէս ստեղծագործողի կարեւոր էր նաեւ իր որոնումների, իր արուեստի գնահատումը, այն էլ միջազգային ցուցահանդէսի բարձր չափանիշներով: Եւ նա ստացաւ այդ գնահատականը տարբեր հեղինակաւոր արուեստագէտների կողմից, որոնցից մէկը իտալացի քննադատ Զուզեպպէ Սպրովիերին էր: "Il Mondo" թերթում (1924 թ., օգոստոսի 8) նա մասնաւորապէս գրեց. «Նրա նկարները հզօր եւ ինքնուրոյն տեմպերամենտի այնպիսի ֆոյս արտայայտութիւն են ներկայացնում, որ չեն կարող չթողնել ամենատուժեղ տպաւորութիւն դիտողի վրայ: Թէ՛ նրա գոյները, եւ թէ՛ գծանկարը չափազանց ուշագրաւ են ժամանակիս արուեստի որոնումների տեսակետից: [...] Ներկայումս Վենետիկում, ՍՍՀՄ պաւիլիոնում, նրա նկարներին յատկացուած անկիւնը ամենայն իրաւամբ կարելի է համարել ամենահետաքրքիրներից մէկը ոչ միայն այդ պաւիլիոնում, այլ եւ ամբողջ ցուցահանդէսում»¹³:

Աւելի բարձր գնահատական, այն էլ միջազգային ցուցահանդէսը հիւրընկալող ժողովրդի ներկայացուցչի կողմից, դժուար է պատկերացնել:

Սարեանը հայրենիք վերադարձաւ խանդավառուած եւ ստեղծագործելու անյազ ծարաւով համակուած:

ՌՈՒԶԱՆ ՍԱՐԵԱՆ

¹³ Il Mondo, 24 օգոստոսի, 1924 թ.: